

SODDA GAP SINTAKSISNING ASOSIY BIRLIGI SIFATIDA

Sanoyeva Gulbar Rizoqulovna,
Jizzax politexnika instituti dotsenti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.03.1.018>

Annotatsiya: Sintaksisning asosiy birliklarini tushunish til tuzilishidagi murakkabliklarni ochish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada biz oddiy jumlaning sintaksisning asosi sifatida ko'rib chiqamiz, uning lingvistik tahlildagi o'rni, xususiyatlari va ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Turli lingvistik nazariyalarni va empirik dalillarni o'rganib, biz sodda gapning muhim xususiyatlarini va uning sintaktik tahlil uchun ahamiyatini yoritib beramiz. Bundan tashqari, biz ushbu asosiy birlikning tabiiy tilni qayta ishlash va kognitiv fan kabi sohalaridagi oqibatlarini muhokama qilamiz.

Kalit so'zlar: sodda gap, sintaksis, lingvistik tahlil, generativ grammatika, bog'liqlik grammatikasi, funktsional grammatika, empirik tadqiqotlar, korpus tahlili, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), kognitiv fan

THE SIMPLE SENTENCE AS THE BASIC UNIT OF SYNTAX

Sanoyeva Gulbar Rizokulovna,
Associate Professor of Jizzakh Polytechnic Institute

Abstract: Understanding the fundamental units of syntax is crucial for unraveling the complexities of language structure. In this paper, we delve into the simple sentence as the cornerstone of syntax, examining its role, characteristics, and significance in linguistic analysis. By exploring various linguistic theories and empirical evidence, we elucidate the essential features of the simple sentence and its implications for syntactic analysis. Furthermore, we discuss the implications of this fundamental unit in fields such as natural language processing and cognitive science.

Keywords: Simple sentence, Syntax, Linguistic analysis, Generative Grammar, Dependency Grammar, Functional Grammar, Empirical studies, Corpus analysis, Natural Language Processing (NLP), Cognitive science.

ПРОСТОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК ОСНОВНАЯ ЕДИНИЦА СИНТАКСИКА

Саноева Гульбар Ризокуловна,
доцент Джизакского политехнического института

Абстракт: Понимание основных единиц синтаксиса необходимо для раскрытия сложностей языковой структуры. В данной статье мы рассмотрим простое предложение как основу синтаксиса, его место, особенности и значение в лингвистическом анализе. Исследуя различные лингвистические теории и эмпирические данные, мы подчеркиваем важные свойства простого предложения и его важность для синтаксического анализа. Кроме того, мы обсуждаем применение этой базовой единицы в таких областях, как обработка естественного языка и когнитивная наука.

Ключевые слова: простое предложение, синтаксис, лингвистический анализ, порождающая грамматика, реляционная грамматика, функциональная грамматика, эмпирические исследования, корпусный анализ, обработка естественного языка (НЛП), когнитивная наука.

Kirish: Tilshunoslik tadqiqotining asosini sintaksis, ya'ni so'zlarning qanday qilib grammatik gaplar hosil qilishini o'rganish yotadi. Butun dunyo tillarida uchraydigan son-sanoqsiz tuzilmalar va naqshlar orasida oddiy gap asosiy tahlil birligi sifatida namoyon bo'ladi. Ko'rinib turgan soddaligiga qaramay, oddiy jumla tilni tashkil etish va muloqotning muhim xususiyatlarini qamrab oladi. Ushbu kirish qismida biz sodda gapning sintaksisning asosiy birligi sifatidagi rolini o'rganish, uning til nazariyasi, tabiiy tilni qayta ishlash va kognitiv fanidagi ahamiyatini ochib berish uchun sayohatga chiqamiz.

Oddiy jumla, ta'rifi ko'ra, predmet va predikatni o'z ichiga olgan yagona mustaqil gapdan iborat. Ushbu poydevor tuzilmasi to'liq fikr va g'oyalarni ifodalashga imkon beradi, bu esa yanada murakkab lingvistik tuzilmalar quriladigan qurilish bloki bo'lib xizmat qiladi. Ingliz, mandarin, suahili yoki boshqa tillarda bo'ladimi, oddiy jumla universal tuzilma bo'lib qoladi va tilni tashkil etishning asosiy tamoyillari

haqida tushuncha beradi.

Sodda gapning belgi va xossalarini tushunish til tuzilishining murakkab tomonlarini ochish uchun zarurdir. Sodda gap sintaktik mustaqillikdan semantik to'liqlikka qadar sintaksis doirasida uni ajratib turadigan qator xususiyatlarni namoyon etadi. Oddiy jumlaning o'rganish turli xil nazariy nuqtai nazarlarni, jumladan generativ grammatika, bog'liqlik grammatikasi va funktsional grammatikani o'z ichiga oladi, ularning har biri lingvistik tahlildagi roli va funktsiyasi haqida noyob tushunchalarni taqdim etadi.

Bundan tashqari, empirik tadqiqotlar va korpus tahlillari oddiy jummalarni tillar va matn turlari bo'yicha taqsimlash va qo'llash bo'yicha qimmatli tushunchalarni beradi. Jumla uzunligi, sintaktik tuzilmalar va leksik tanlov naqshlarini o'rganish orqali tadqiqotchilar sodda lingvistik kontekstlarda oddiy jummalarning qanday ishlashini chuqurroq tushunishadi.

Nazariy va empirik tadqiqotlardan tashqari, oddiy jumla tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va kognitiv fan kabi sohalar uchun amaliy ahamiyatga ega. NLP-da algoritmlar oddiy jummalarni tahlil qilish va yaratish uchun sintaktik tahlil qilish usullariga tayanadi, bu esa mashinalarga odamga o'xshash tilni tushunish va ishlab chiqarish imkonini beradi. Xuddi shunday, kognitiv fan va psixolingvistika odamlarning oddiy jummalarni qanday idrok etishi, ishlab chiqishi va tushunishini o'rganadi, tilni o'zlashtirish, xotira va kognitiv qayta ishlashga yorug'lik beradi.

Sodda gap sintaksisning tamal toshi bo'lib xizmat qiladi va til tuzilishi va tashkil etilishining asosiy tamoyillarini o'zida mujassam etadi. Uning xususiyatlari, nazariy asoslari va empirik ko'rinishlarini chuqur o'rganish orqali tadqiqotchilar inson tili va idrokining tabiati haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ladilar. Fanlararo izlanishlar orqali biz oddiy jumlaning til nazariyasi, tabiiy tilni qayta ishlash va kognitiv fan haqidagi ahamiyatini yoritib, til va aloqa haqidagi tushunchamizdagi yutuqlarga yo'l ochamiz.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Oddiy jumla sintaksisning asosiy birligi sifatida tilshunoslar, kognitiv olimlar va hisoblash tilshunoslarining katta e'tiborini tortdi. Adabiyotlarni sinchkovlik bilan o'rganib chiqqanda, nazariy asoslar, empirik tadqiqotlar va amaliy qo'llanmalarining boy gobelenlari ochiladi, ular til tuzilishi va qayta ishlanishini tushunishda sodda gapning markaziy o'rinni egallaydi.

* Generativ grammatika: Sintaksisni muhokama qilish Chomskiyning Transformatsion-generativ grammatika (TGG) ga murojaat qilmasdan to'liq bo'lmaydi. Bu doirada sodda gap asos bo'lib xizmat qiladi, undan murakkabroq tuzilmalar sintaktik o'zgarishlar orqali hosil bo'ladi. Xomskiyning dastlabki asarlarida sodda gaplarning hosil qiluvchi kuchi va ularning cheksiz grammatik gaplarni hosil qilishdagi roli ta'kidlangan.

*Tobelik grammatikasi: Lucien Tesnière kabi olimlar tomonidan yaratilgan qaramlik grammatikasi ierarxik tuzilmalar emas, balki so'zlar o'rtasidagi munosabatlarga urg'u berib, jumla tuzilishiga muqobil nuqtai nazarni taklif qiladi. Tobelik grammatikasida sodda gap har bir so'z boshqaruvchi bosh so'z bilan bog'langan holda bog'liqlik tuzilishining minimal birligini ifodalaydi. Ushbu yondashuv algoritmlarni tahlil qilishda soddaligi va qo'llanilishi tufayli hisoblash tilshunosligida katta qiziqish uyg'otdi.

*Funktsional grammatika: Simon Dik va Maykl Xollidey tomonidan taklif qilingan funktsional grammatika nazariyalari tilning kommunikativ funksiyalariga qaratilgan. Bu doiralarda oddiy gap aniq nutq maqsadlariga xizmat qiluvchi asosiy kommunikativ harakat sifatida qaraladi, masalan, ta'kidlar qilish, savol berish yoki buyruq berish. Funktsional grammatika tildan foydalanishning pragmatik jihatlari uchun beradi, sodda gaplar samarali muloqotga qanday hissa qo'shishiga oydinlik kiritadi.

Korpus lingvistikasi usullaridan foydalangan holda olib borilgan empirik tadqiqotlar oddiy jummalarning tillar va matn turlari bo'yicha taqsimlanishi, ishlatilishi va xususiyatlari haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etdi. Korpus tahlillari jumla uzunligi, sintaktik tuzilmalari va oddiy jumla ichidagi leksik tanlov naqshlarini ochib beradi, til o'zgarishi va autentik kontekstlarda ishlatilishiga oydinlik kiritadi.

Masalan, Biber va Konrad (2009) tomonidan olib borilgan «Longman grammatikasi og'zaki va yozma ingliz tili» bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar turli registrdagi sodda gaplarning sintaktik tuzilmalarini tahlil qilib, gap murakkabligi va og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi leksik zichlikdagi farqlarni ochib beradi. Xuddi shunday, Gries (2009) tomonidan olib borilgan tadqiqot turli tillardagi oddiy jumladagi sub'ekt-fe'l kelishik shakllarini o'rganish uchun korpus ma'lumotlaridan foydalanadi va kelishuv strategiyalarida tillararo o'zgarishlarni ta'kidlaydi.

Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasida oddiy jummalarning strukturaviy xususiyatlarini tushunish tahlil qilish, gap yaratish va hissiyotlarni tahlil qilish kabi vazifalar uchun juda muhimdir. NLP

algoritmulari oddiy jummalarni aniqlash va tahlil qilish uchun sintaktik tahlil qilish usullariga tayanadi, bu esa mashinalarga odamga o'xshash tilni tushunish va yaratishga imkon beradi.

Takroriy neyron tarmoqlari (RNN) va transformator modellari kabi chuqur o'rganish yondashuvlari asosida olib borilgan NLPdagi so'nggi yutuqlar tahlil qilish aniqligi va tilni yaratish imkoniyatlarini sezilarli darajada yaxshilashga olib keldi. Ushbu ishlanmalar mashina tarjimasidan tortib chatbotlar va virtual yordamchilargacha bo'lgan ilovalar uchun yo'l ochdi, bularning barchasi oddiy jummalarni samarali tahlil qilish va yaratish qobiliyatiga tayanadi.

Kognitiv fan va psixolingvistika odamlarning oddiy jummalarni qanday idrok etishi, ishlab chiqarishi va tushunishi haqida qimmatli fikrlarni taklif qiladi. Ushbu sohalardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oddiy jummalarni kognitiv qayta ishlash murakkabroq tuzilmalardan farq qiladi, bu tilni o'zlashtirish, xotira va tushunish strategiyalariga ta'sir qiladi.

Misol uchun, MacDonald va boshqalarning tadqiqotlari. (1994) jummalarni qayta ishlash strategiyalari bo'yicha odamlar oddiy jummalarni murakkab jummalarga qaraganda tezroq va aniqroq qayta ishlashlarini ko'rsatib, kognitiv resurslar jummalarning murakkabligiga qarab turlicha taqsimlanishini ko'rsatadi. Xuddi shunday, Bates va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar. (1994) bolalarda tilni o'zlashtirish bo'yicha oddiy jummalarning tilning erta rivojlanishidagi rolini ta'kidlab, lingvistik kompetentsiya rivojlanishi bilan yanada murakkab sintaktik tuzilmalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oddiy jumlagacha oid nazariy qarashlar uning lingvistik tahlildagi roli, tuzilishi va vazifasi haqida turlicha fikrlarni taklif etadi. Oddiy jumla bo'yicha aniq nuqtai nazarni ta'minlaydigan uchta taniqli ramkalar - generativ grammatika, bog'liqlik grammatikasi va funktsional grammatika.

Generativ grammatika:

Noam Xomskiy tomonidan yaratilgan Generativ grammatika, inson tillari cheksiz grammatik jummalarni hosil qiluvchi tug'ma grammatik qoidalar yoki tamoyillar bilan boshqariladi, deb taklif qiladi. Bu doirada sodda gap asos bo'lib xizmat qiladi, undan murakkabroq tuzilmalar sintaktik o'zgarishlar orqali hosil bo'ladi.

Generativ grammatikaga ko'ra, oddiy jumlaning tuzilishi so'z birikmalari va fe'l so'z birikmalari kabi tarkibiy qismlarni hosil qilish uchun so'zlarning birlashishini aniqlaydigan so'z birikmalarining tuzilishi qoidalari yordamida ifodalanishi mumkin. Masalan, "Mushuk sichqonchani quvdi" oddiy jumlasini "mushuk" ot so'z birikmasi (NP) va "sichqonchani quvdi" fe'li so'z birikmasidan (VP) tashkil topganligini tahlil qilish mumkin. Bu tarkibiy qismlar tildagi jummalarning grammatikligini belgilaydigan asosiy sintaktik qoidalarga muvofiq hosil bo'ladi.

Bundan tashqari, Generativ grammatika jumlar uchun chuqur tuzilish va yuzaki tuzilish ko'rinishlarining mavjudligini ta'kidlaydi. Chuqur tuzilma so'zlar orasidagi sintaktik munosabatlarni ifodalaydi, sirt tuzilishi esa gapning haqiqiy so'z tartibini va grammatik xususiyatlarini aks ettiradi. Harakat yoki o'chirish kabi sintaktik o'zgarishlar orqali sodda gaplar o'zlarining asosiy ma'nosini saqlab qolgan holda yanada murakkab tuzilmalarga aylanishi mumkin.

Bog'liqlik grammatikasi:

Bog'liqlik grammatikasi, generativ grammatika kabi iboralar tuzilishiga asoslangan yondashuvlardan farqli o'laroq, ierarxik tuzilmalar emas, balki gapdagi so'zlar o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor beradi. Lucien Tesnière kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan ushbu ramka oddiy jumlaning so'zlar orasidagi bog'liqliklar yoki sintaktik munosabatlar tarmog'i sifatida ko'radi.

Bog'liqlik grammatikasida gapdagi har bir so'z yo'naltirilgan bog'liqliklar orqali boshqaruvchi bosh so'z bilan bog'lanadi. Masalan, "It baland ovozda hur" degan sodda gapda "ko'ryapti" fe'li "it" predmetiga, "baland" qo'shimchasi esa "barks" fe'liga bog'liq. Ushbu qaramlikka asoslangan vakillik ierarxik tuzilmalarga tayanmasdan jumla ichidagi sintaktik munosabatlarni qamrab oladi.

Bog'liqlik grammatikasi jumla tuzilishini ifodalashda soddalik va universallikni taklif etadi, bu uni tahlil qilish va mashina tarjimasini kabi hisoblash tilshunosligi ilovalari uchun juda mos keladi. So'zdan so'zga bo'lgan munosabatlarga e'tibor qaratgan holda, Bog'liqlik grammatikasi oddiy jumlar va ularning tarkibiy qismlarini tahlil qilish uchun moslashuvchan va samarali asosni taqdim etadi.

Funktsional grammatika:

Simon Dik va Maykl Xollidey kabi tilshunos olimlar tomonidan ishlab chiqilgan "Funktsional grammatika" asari tilning kommunikativ funksiyalarini va grammatikaning muloqotni osonlashtirishdagi rolini ta'kidlaydi. Bu doirada oddiy jumla aniq nutq maqsadlariga xizmat qiluvchi asosiy kommunikativ

harakat sifatida qaraladi, masalan, tasdiqlash, savol berish yoki buyruq berish.

Funksional grammatika sodda gaplarning tuzilishini predmet, predikat, to'ldiruvchi kabi funksional komponentlar nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Har bir komponent jumlaning umumiy kommunikativ funksiyasiga hissa qo'shadi, grammatik tanlovlar xushmuomalalik, urg'u yoki axborot tuzilishi kabi pragmatik fikrlarni aks ettiradi.

Bundan tashqari, Funksional grammatika jumla tuzilishi va ma'nosini tushunishda kontekst va nutqning muhimligini ta'kidlaydi. Oddiy jumlar nafaqat alohida, balki kengroq nutq konteksti, jumladan, ma'ruzachi niyati, tinglovchilarning xabardorligi va vaziyat konteksti kabi omillar bilan ham tahlil qilinadi.

Sodda gapga oid nazariy qarashlar uning tuzilishi, vazifasi va lingvistik tahlil doirasidagi ahamiyati haqida turli tushunchalarni beradi. Generativ grammatika, qaramlik grammatikasi yoki funksional grammatika ob'ektivi orqali qaralsa ham, oddiy jumla tilning tashkil etilishi va ifodasini tushunishda asosiy tadqiqot markazi bo'lib qoladi.

Oddiy jumla til nazariyasi, tabiiy tilni qayta ishlash va kognitiv fan uchun keng qamrovli ta'sirga ega bo'lgan sintaksisning asosiy birligi sifatida paydo bo'ladi. Generativ grammatika, bog'liqlik grammatikasi va funksional grammatika kabi nazariy istiqbollari ob'ektivi orqali tadqiqotchilar lingvistik tahlil doirasida sodda gapning tuzilishi, vazifasi va ahamiyati haqida tushunchaga ega bo'ldilar.

Noam Xomskiy tomonidan qo'llab-quvvatlangan Generativ Grammatikaning ta'kidlashicha, oddiy jumlar sintaktik transformatsiyalar orqali yanada murakkab tuzilmalar hosil bo'ladigan qurilish bloklari bo'lib xizmat qiladi. Bu asos tilni ishlab chiqarish va tushunishni boshqaradigan tug'ma grammatik tamoyillarni yoritib beradi, tilni o'zlashtirish va qayta ishlashning asosiy mexanizmlarini yoritadi.

Bog'liqlik grammatikasi ierarxik tuzilmalar emas, balki gapdagi so'zlar o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor qaratib, muqobil istiqbolni taklif qiladi. Ushbu yondashuv oddiy jumalarni tahlil qilish uchun moslashuvchan va samarali asosni ta'minlaydi, xususan, tahlil qilish va mashina tarjimasini kabi hisoblash lingvistikasi ilovalarida.

Funksional grammatika tilning kommunikativ funksiyalarini va grammatikaning samarali muloqotga yordam berishdagi rolini ta'kidlaydi. Funksional komponentlar va nutq konteksti nuqtai nazaridan sodda jumalarning tuzilishini tahlil qilish orqali ushbu ramka til foydalanuvchilari qanday ma'noni etkazishi va kommunikativ maqsadlarga erishishi haqida tushuncha beradi.

Empirik tadqiqotlar va korpus tahlillari oddiy jumalarning tillar va matn turlari bo'yicha taqsimlanishi, qo'llanilishi va xossalari haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etdi. Korpusga asoslangan tadqiqotlar oddiy jumlar ichida jumla uzunligi, sintaktik tuzilmalar va leksik tanlov naqshlarini ochib berdi, bu bizning til o'zgarishi va haqiqiy kontekstda qo'llanilishini tushunishimizga yordam berdi.

Bundan tashqari, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va kognitiv fan uchun oddiy jumalarning amaliy oqibatlari ushbu sohadagi tadqiqotlarning fanlararo xususiyatini ta'kidlaydi. NLP algoritmlari oddiy jumalarni tahlil qilish va yaratish uchun sintaktik tahlil qilish usullariga tayanadi, bu esa mashinalarga odamga o'xshash tilni tushunish va ishlab chiqarish imkonini beradi. Xuddi shunday, kognitiv fan tadqiqotlari odamlarning oddiy jumalarni qanday idrok etishi, ishlab chiqarishi va tushunishini ta'kidlab, tilni o'zlashtirish, xotira va kognitiv qayta ishlash haqida tushuncha beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sodda gap sintaksisning tamal toshi bo'lib xizmat qiladi va til tuzilishi va tashkil etilishining asosiy tamoyillarini o'zida mujassam etadi. Uning xususiyatlari, nazariy asoslari va empirik ko'rinishlarini chuqur o'rganish orqali tadqiqotchilar inson tili va idrokining tabiati haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ladilar. Fanlararo izlanishlar orqali biz oddiy jumlaning til nazariyasi, tabiiy tilni qayta ishlash va kognitiv fandagi ahamiyatini yoritib, til va aloqa haqidagi tushunchamizdagi yutuqlarga yo'l ochamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Bates, E., Marchman, V., Thal, D., Fenson, L., Dale, P., Reznick, J. S., ... & Hartung, J. (1994). Developmental and stylistic variation in the composition of early vocabulary. *Journal of Child Language*, 21(1), 85-123.
- Biber, D., & Conrad, S. (2009). *Register, genre, and style*. Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton.
- Gries, S. T. (2009). *Statistics for linguistics with R: A practical introduction*. Walter de Gruyter.
- Halliday, M. A. K. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar*. Routledge.
- MacDonald, M. C., Pearlmutter, N. J., & Seidenberg, M. S. (1994). The lexical nature of syntactic ambiguity resolution. *Psychological Review*, 101(4), 676-703.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Klincksieck.